

СТАНИСЛАВ БИШОК

О НОВИМ И СТАРИМ НАЦИОНАЛНИМ ИДЕНТИТЕТИМА НА ПОСТСОВЈЕТСКОМ ПРОСТОРУ – ПРИМЕР УКРАЈИНЕ

Желео бих да своје излагање отпочнем једним питањем које је у данашње време веома актуелно на Балкану: да ли је Александар Македонски био Македонац? Готово сам уверен да би на ово питање скоро сви одговорили потврдно: и сам Александар, и његови савременици, и садашњи Грци, и садашњи Македонци, па чак и ми – ви и ја. Чини се да ту нема дилеме: Александар Велики јесте Македонац. Тачка. Међутим, несугласице постоје, и то веома крупне. Схватање историјског термина „Македонац” суштински се разликује, при чему се не ради само о полемици академских научника, већ и о неслагању око овог питања читавих држава, народа, националних митова и етничких идентитета. При детаљнијој анализи испоставља се да је оно што изгледа као старо измишљено тек недавно, и речи из доба антике или средњег века данас попримају сасвим друго значење.

Ја се не бавим антиком, нити Александром Великим, и говорићу о стварима које су ми ближе и које разумем. Покушаћу да урадим три ствари. Као прво, представићу општу теоријску базу на основу које се могу анализирати национални идентитети, укључујући и новонастале. Као друго, на конкретном примеру Украјине и руско-украјинских односа илустроваћу принципе формирања украјинског националног идентитета. Као треће, указаћу на место и значај националних идентитета, укључујући и новонастале, у савременој европској и светској политици. Термине „етнички” и „национални” ћу, углавном, употребљавати као синониме.

Дакле, шта је то национални идентитет? То је конкретна врста групног идентитета. Сам појам „идентитет” означава „сопство”,

перманентну еквивалентност и изједначеност објекта са самим собом. Групни идентитет подразумева постојање скупа одлика, убеђења и идеја које омогућавају појединцу да осети своју различитост у односу на друге, као и своју припадност одређеној групи. Национални идентитет представља осећање припадности одређеној нацији, при чему се под нацијом подразумева заједница коју повезује специфична традиција, култура, језик и политичка сфера. Национални идентитет представља и идентификацију са одређеним скупом представа карактеристичних за одређену националну или национално-државну заједницу, као и са обавезама и правима у односу на друге чланове дате заједнице.

У психолошком смислу национални идентитет је свест о сопственој различитости, осећање и препознавање „нас” и „њих”. Првобитни идентитет човека се формира у односу „мајка–дете”, а након тога се врши даља диференцијација „ја–други”. Осећање „ми” се развија као збирна представа о заједници којој појединац припада, као и о јединству са „другима–својима”, које се разликује и супротстављено је „другима–туђима”. Претпоставка је да појединци који поседују исти национални идентитет доживљавају једни друге као „своје” и јасно повлаче границу између себе и „туђих”.

Формирање представе „туђег” настаје путем механизма „пројекције”, под којим се у психоанализи подразумева психолошки процес испољавања субјективних доживљаја, када се спољашњим објектима, путем преноса осећања кривице и одговорности за неке своје наклоности које се негирају, придају сопствене несвесне жеље, и другим људима се додељују сопствене емоције, особине и црте карактера које се код себе не примећују и не признају. Управо се процесом пројекције објашњавају механизми настанка међуетничке нетрпељивости.

Национално-политички идентитет формира се на основу преплитања елемената грађанских, етно-националних, конфесионалних и идејно-политичких усмерења појединаца и групе. Конструктивистички приступ, који данас доминира у науци, посматра национални идентитет као слојевит и вишеаспектни феномен који се најпре формира са одређеним циљем, пре свега од стране државе, путем информационог система, образовања, као и активношћу у симболичном простору (путем пантеона националних јунака, скупа симбола, празника).

Постоји и примордијалистички (primordial) приступ, који је маргиналан у науци, али је распрострањен међу националистима. Према овом приступу, национални идентитети су се појавили много пре епохе модерне. Фактички, претпоставља се да су стари

колико и историја човечанства. У складу са овом логиком, национални идентитет савремених Италијана је у извесном смислу исти као и код старих Римљана, а исто то важи и за становнике средњовековне Русије и за савремене Русе из Москве или Санкт Петербурга.

За сваки идентитет неопходно је формирање симболичне границе између „њих” и „нас”. Ова граница се у смислу политичког идентитета често поклапа са политичким, језичким, етничким и географским одредницама. „Симболични граничари”, као прво, маркирају границу, као друго, озакоњују је, чиме она поприма природан и стабилан облик, а као треће, акцентирају разлике две „суседне” заједнице, истовремено игноришући њихове сличности. Успостављање симболичне границе између „својих” и „туђих” постаје један од предмета политичке борбе. Пошто је идентитет пре процес него стање, а то се односи и на политички идентитет, представе о „својима” и „туђима”, као и симболичне границе између њих, зависе од временског, социјалног и другог контекста. Једна те иста етничка или нека друга група у одређеном контексту, или у одређеном историјском периоду, може се сматрати пријатељском, па чак и делом „нас”, а у неком другом може бити неутрална или непријатељска у односу на „нас”.

Једна етничка група у односу на другу може постати „конститутивно друго” (Constitutive Other), тј. оно са чиме се прва група пореди, и на шта ни у ком случају не жели да личи: „Ми нисмо они, све што они представљају, нама је туђе”. Наравно, то су екстремни случајеви. „Конститутивни други” могу бити просто предмет шале, према њима се може бити попустљив као према неједнакима, и они се могу сматрати „комичном копијом” себе самих. Колико сам упућен, слична ситуација постоји између Срба и Црногораца.

Важна одлика националног идентитета је та да су људи склони да га доживљавају као саставни и природни део себе самих, скоро као што су за њих лично име, језик или најдубља лична убеђења. Другим речима, независно од тога да ли је идентитет примордијална карактеристика нације или је конструкт епохе модерне, људи га не доживљавају као нешто спољашње у односу на себе, већ као оно што је у њима. То је један од разлога због којих питање идентитета изазива ватрене полемике или је важан чинилац оружаних конфликта: борећи се за свој национални идентитет, људи се боре за себе, за своје сопствено „ја”. Због тога, уколико се трудите да некога убедите да је његов национални идентитет лажан, да му је наметнут споља, тиме ризикујете да створите себи непријатеља. То је исто као да убеђујете веома заљубљеног човека да та девојка

баш и није толико лепа, или да су његова религијска убеђења бесмислена и погрешна.

Истаћи ћемо још једну црту националног идентитета. Када се о њој говори, мисли се заправо на два реалитета, који понекад нису усклађени. Један реалитет је социолошки. То су реалне карактеристике, идеје, мишљења, симпатије или антипатије, које у савременим социолошким анкетама испољавају представници ове или оне националне (или неке друге) групе. Други реалитет је нормативан. То је неки унапред одређен скуп особина, које су, према мишљењу заинтересованог лица (по правилу политичара или идеолога), присутне, или свакако морају бити присутне код представника одређене националне (или неке друге) групе. И на основу постојања или одсуства датих карактеристика одређено лице ће бити распоређено у одговарајућу групу или ће из ње бити искључено.

Сасвим је очигледно да ће социолошки приступ употребити поборници конструктивистичког (модерног) схватања идентитета, а нормативни приступ – поборници примордијалистичког схватања. Наравно, у реалности се ови приступи преплићу, јер социолошке чињенице потврђују одређене нормативне представе. Ако их социологија не може потврдити, заинтересовано лице неће одбацити своје првобитне представе, већ ће рећи да су првобитно „чисте” карактеристике нације биле „упрљане” штетним спољашњим утицајима или погрешном политиком сопственог државног врха.

На крају теоријског дела мог излагања морам нагласити да, када кажемо да је држава кључни актер у формирању националних и других групних идентитета, то не значи да је реч само о активности унутар сопствених граница. Идентитет постаје један од елемената „меке моћи”. На пример, Мађарска одржава национални идентитет мађарских мањина у суседним земљама, а Саудијска Арабија исламски религијски идентитет миграната муслимана у Европи.

Прелазимо на тему којом сам се бавио протеклих неколико година. То је тема Украјине и, конкретно, процеса форсиране изградње националног идентитета који се у овој држави одвија. Моје интересовање за ову тему појавило се много раније него код већине, отприлике годину и по дана пре државног преврата.

У јесен 2012. године био сам у Кијеву у саставу дугорочне међународне посматрачке мисије на изборима за украјински парламент. Велико изненађење тих избора било је да је први пут у историји независне Украјине у парламент изабрана радикална националистичка и русофобична партија Слобода. Експерти су говорили да ће партија имати 3–4% и да неће ући у парламент. Али Слобода је добила 10% широм земље, а на Криму, где се говори

руски језик, читавих 17%. Заинтересовала ме је идеологија и историја ове партије, па сам почео да читам доступне програмске документе, чланке и интервјуе њених лидера и да контактирам с њеним активистима (тада је то још увек било могуће, мада они нису баш радо пристајали на разговор када би сазнали да сам из Русије).

Идеологија партије Слобода изграђена је на активности украјинских националиста прве половине XIX века који су, по правилу, живели у западној Украјини. У њиховој представи, која је потпуно супротна руској, Украјинци и Руси су два потпуно различита и историјски дубоко непријатељска народа. Боље речено, Руси су били непријатељски расположени према Украјинцима и почели су да ратују са њима од средине XII века, а Украјинци су били приморани да се бране од њихове агресије. Према уверењу украјинских националиста, први велики геноцид над украјинским народом отпочео је цар Петар I, који је протеривао најснажније украјинске мушкарце у северне мочваре да би градили Санкт Петербург, али су клима и услови рада били толико лоши да су Украјинци умирали. И више од тога, према њиховом мишљењу, сам назив „Русь” и „Россия” украден је од Украјинаца.

Украјинци су убеђени да народ који себе данас назива Русима заправо има други назив и, по правилу, они говоре о називу „московити”. Украјинци су се првобитно називали Русима, али након што је Петар I украо од њих овај назив, Украјинцима није преостало ништа друго него да потраже други – Украјинци. Након Петра I, у складу са овом историографијом, у време царевине било је још неколико геноцида над Украјинцима од стране Руса, а било их је и у совјетско време. Националисти сматрају да је паралелно вршена насилна русификација Украјинаца путем насељавања Руса на територију Украјине, као и наметањем „туђе” руске културе и језика. Другим речима, Русија се оптужује за покушај да украјински национални идентитет замени руским, који је, према њиховом мишљењу, дубоко стран Украјинцима.

Украјинци на свој начин тумаче и историју Другог светског рата, у току којег је Украјина била у саставу СССР. Према мишљењу украјинских националиста, то је био рат два ауторитарна режима, московског и берлинског, и Украјина је против своје воље била увучена у „туђи” сукоб. Без обзира што се већина украјинских комбатаната борила у редовима Совјетске армије, националисти настоје на становишту да су реални заштитници Украјине и украјинског народа били само они Украјинци који су прешли на Хитлерову страну и борили се против совјетских партизана. Према мишљењу националиста, оне Украјинце који су ратовали у редовима

Совјетске армије насамарила је совјетска пропаганда, која их је натерала да изаберу „погрешну” страну и да ратују не за Украјину и њену државност, већ за империјалистичке амбиције Русије. Украјинци сматрају да су и СССР, и Руска империја репресивне државе које су притискале све народе који у њој живе, осим Руса.

Испричао сам вам у општим цртама о кључним идеологемима савременог украјинског национализма, које сам пронашао код партије Слобода. Треба нагласити да су ове идеологеме потпуно у супротности са схватањем заједничке историје Руса и Украјинаца које влада у Русији. У Русији се наша историја посматра као јединствена целина и разлике између Руса и Украјинаца уопште не постоје. Све донедавно Украјинци који живе у Русији су се доживљавали као субетнос руског народа. О томе ћу касније рећи нешто више.

Паралелно са изучавањем идеологије украјинског национализма, почео сам да читам неколико савремених универзитетских уџбеника из историје Украјине, које је одобрило Министарство просвете ове државе. Са изненађењем сам открио да је поглед савремене украјинске историографије на узајамне односе Руса и Украјинаца практично исти као и код радикалних украјинских националиста. Буквално од првих страница уџбеника говори се о томе да се историја Украјинаца и Руса не сме изучавати као једна целина, због тога што су то различити, антагонистички народи. У овим уџбеницима говорило се о томе како су Руси од Украјинаца украли назив „Русь/Россия” и о неколико случајева геноцида и присилне русификације, о уништавању украјинске културе и идентитета од стране Руса, као и о колаборационистима из времена Другог светског рата, који се приказују као прави заштитници украјинске државности од спољашњег непријатеља. Формулације у уџбеницима су биле нешто блаже него у програмским документима радикалних националиста, али, у суштини, то је било једно те исто.

Морам подсетити да се ради о 2012. години. Живот у то време био је миран и нико није веровао да ће се политичка ситуација у Украјини и њени односи са Русијом убрзо озбиљно променити. У то време Украјину су називали братском државом, а Украјинце – братским народом. Уопштено говорећи, Руси су сматрали да су Украјинци – Руси, који из неког разлога не желе то да признају, и који говоре „сеоским” дијалектом руског језика. Сама украјинска државност доживљавала се као аномалија, као историјски куриозитет, али најчешће као предмет шале и веселих вицева. Сматрало се да ће у некој ближој будућности Украјинци „преболети” своју независност, да ће се вратити у састав Русије и поново постати Руси.

Проблем је био у томе што су се Руси, сматрајући Украјинце братским народом, веома мало занимали оним шта се заиста догађало у тој земљи. Нико, чак ни чиновници који су били одговорни за спољашњу политику усмерену на Украјину, није обраћао пажњу на идеолошке промене и процесе настанка украјинског национализма (самим тим и на формирање специфичног националног идентитета на основу порицања руског порекла), који су се активно развијали у Украјини. На крају крајева, нико није читао те уџбенике из којих су учила украјинска деца у школама и на факултетима. Очигледно се сматрало да је систем образовања у Украјини исти као и у Русији, и да нам је поглед на заједничку историју исти. Осим тога, мада се украјински језик сматрао дијалектом руског, нико није желео да чита на том дијалекту. Такав нехајан приступ спољашњој политици с правом се може назвати „комплексом старијег брата”.

Почетком 2013. године објављена је моја прва књига посвећена историји, идеологији и политичком путу савремених украјинских националиста на примеру партије Слобода. То је била прва књига на руском језику која не само да је описивала ову партију већ је и говорила о нарастајућем утицају националистичког дискурса у украјинском друштву. Моја прогноза је била да ће у најкраћем времену раст украјинског национализма, који се ослања на одрицање Русије и непријатељство према њој и њеном културном и политичком утицају у Украјини, довести до раскола у држави и до грађанског рата.

Ова прогноза дата је годину дана пре државног преврата у Кијеву и почетка рата у Донбасу. Али тада она није била схваћена озбиљно. У Украјини су националисти, који су у великом броју долазили на презентације моје књиге (у то време су овакве презентације биле могуће), говорили да радим за Кремљ са циљем да дискредитујем украјински национализам и да уопште не разумем „украјински дух”. У Русији су говорили да претерујем, да превише велику пажњу поклањам украјинском национализму који је заправо маргинална појава, својствена само западним деловима Украјине и нема велику подршку у осталим деловима земље. Све у свему, чуо сам управо оно што се говорило о Украјини у Русији: да је то братска земља, да су Украјинци братски народ, да ћемо увек бити заједно и да нас ништа неће раставити, да имамо заједничку историју и заједничке корене, а то значи и заједничку будућност. Људи, и то не они глупи, изговарали су то потпуно механички. Постављао сам им питања са циљем да их наведем: шта знају о политичким процесима у Украјини, о друштвеним наукама, о томе какав став према Русији има млада и политички најактивнија

генерација Украјинаца, како се историја узајамних односа Украјинаца и Руса предаје у систему образовања, како се говори о Русији у медијима и какво је уопште место Русије у мејнстриму украјинске политике. Сва ова питања остајала су без одговора.

Већ смо поменули да се национални идентитет доживљава као веома важан и природан део властитог „ја”, и да ће сви покушаји да се овај идентитет стави под сумњу наићи на жесток отпор. Није преувеличавање ако се каже да је јединство Руса и Украјинаца (као и Белоруса) било у основи руског политичког идентитета. Наводећи чињенице које говоре о супротном, против своје воље, и сâм сам угрожавао тај најдубљи део руског политичког идентитета. И наилазио сам на порицање: „Не, то се просто не може догодити, Украјина се не може одвојити од Русије.” То су говорили људи који су знали да се Украјина у политичком смислу већ одвојила од Русије 1991. године, када је први пут у својој историји добила независност.

Развој националног идентитета, „новог” или „старог”, тесно је повезан са стицањем државног суверенитета. Сматра се да изражен национални идентитет, подржан идеологијом национализма, подстиче народ на стварање „сопствене” националне државе. У стварности постоји и супротно: ако из различитих разлога настаје „сопствена” национална држава са атрибутима као што су химна, застава, грб, устав и политичке границе, онда аутоматски отпочиње формирање „сопствене” нације, са „сопственим” националним идентитетом, који се мора разликовати од доминирајућег идентитета у земљи од које се врши отцепљење. То је веома једноставна логика, коју, ипак, многи одбијају да признају.

Чак и када се деца истог узраста у школама деле у групе А, Б, Ц..., већ то ствара антагонизам између група и доводи до конфликта и туча. У сваком случају, тако је било док сам ја био у школи. Још више антагонизма испољава се када не само поделите групе већ их и обучете у униформе различитих боја, као, на пример, на спортским такмичењима. То су најосновнији примери „нових” групних идентитета, који су очигледно вештачки наметнути споља, школском администрацијом. Али чак и такви идентитети веома брзо добијају „свој” живот и учвршћују се у представама ученика који почињу све ученике школе да деле на „своје” (који су са њима у разреду) и „туђе” (све остале). И овде настаје парадоксална ситуација – нико не пориче постојање и снагу ових „нових” идентитета, али када је реч о националним идентитетима, посебно о „новонасталим”, отпочињу дискусије да су многи од њих вештачки створени и, самим тим, нису прави и не могу суштински утицати на живот и политичке процесе у некој држави или у некој етничкој

(или квазиетничкој) групи. Ипак, треба схватити да моћ националног или религијског идентитета никако не зависи од тога колико је дата нација „реално” историјски постојала, или да ли заиста постоји тај бог у којег се верује.

Вратимо се Украјини. Јавно мњење у Русији и, конкретно, у речима председника Путина, остаје пређашње. Постулира се да су Украјинци и Руси, цитирам председника Путина, „братски народи, а у суштини то је један те исти народ”. Говори се и о томе да су народе вештачки раздвојили и „завадили”. Претпоставља се да су то учиниле некакве спољашње силе. И, према овој логици, ако се отклоне ови непријатељски спољашњи фактори, народи ће се стопити у један народ.

Сама концепција „братског народа” уопште није исто што и идеја „једног народа”. „Братски народи”, шта год се под тим подразумеваало, као и „обична” браћа, могу између себе бити у различитим односима, имати различите станове, различите животе, различита стремљења, одвојене буџете и, на крају крајева, различиту будућност. Они чак могу насрнути један на другог – сетите се само библијске приче о Каину и Авељу, или познатих епизода грађанских ратова. Другим речима, идеја о „братским народима” заправо ништа не говори о томе како се ти народи један према другоме односе и какви су њихови државни односи.

Концепција „једног народа” посве је другачија, мада је такође у великој мери противречна. Уз име америчког председника Вудроа Вилсона везује се идеја да народи имају право на национално опредељење, тј. на стварање сопствених националних држава. Један народ ствара једну, „своју” државу. Међутим, у случају Украјине и Русије, у складу са логиком „ми смо један народ”, испада да се тај један народ „самоопределио” не за једну, већ за две државе. А то је немогуће. Украјинска јавност, између осталог, сваку изјаву са руске стране у вези са „једним народом” интерпретира као потврду империјалистичких планова Русије да окупира и припоји целокупну територију Украјине.

Александар Пушкин је у једном од својих приватних писама са тугом рекао о Русима: „Ми смо лењи и незнатижељни.” Ова изјава тачно описује ситуацију нашег доживљаја, или, боље речено, нашег слепила у односу на то какав се национални идентитет градио у Украјини након 1991. године. Постсовјетско време је заправо био други, а не први период у историји Украјине, када је сама држава интензивно спроводила политику формирања украјинског идентитета као различитог од руског. Први период био је између 1920. и 1930. године и он се назива периодом „коренизације” и „ликвидације неписмености”.

Рећи ћу о овоме неколико речи. СССР се сматра државом у којој је победио интернационализам, и у којој је власт путем система образовања и пропаганде покушала да премости националне разлике између народа у држави и да створи вештачки национални идентитет „совјетског човека” – „нову врсту историјског заједништва” (нешто слично је, колико схватам, било и у Југославији, у којој је такође учињен покушај стварања „југословенског” националног идентитета). О томе се заиста и говорило, али у СССР-у је дошло до стварања, како је добро приметио амерички истраживач Тери Мартин (Teru Martin), не интернационализма, већ интернационализма (управо тако, са цртицом), тј. подржан је национализам свих народа, осим Руса.

У складу са представама бољшевика, који су дошли на власт након преврата 1917. године, Русија је постала „тамница за народе”, у којој се спутавао слободан културни развој свих нација у држави. Једина привилегована нација су били етнички Руси. Према томе, да би се исправио овај дисбаланс, било је неопходно да се предузме све како би се у културном, политичком и економском плану уздигли сви други народи, а Руси унизили.

СССР је у периоду од 1920. до 1930. године, према тачном Мартиновом запажању, постао „империја позитивне дискриминације” (affirmative action empire), тј. обрнута империја, у којој нису маргине (колоније) радиле за центар, већ је центар радио за маргине и подстицао код њих сопствене националне идентитете. Почетком 20. века велики део становништва Русије (а затим и СССР-а) био је неписмен. Бољшевици су отпочели програм „ликвидације неписмености”. При томе, полазећи од своје „политике идентитета” (identity politics), они су ширили писменост, као и знање о другим наукама, не на руском, већ на „националним” језицима. Ако у том тренутку неки од народа није имао чак ни своју азбуку, а у језику нису постојали научни термини, они су оперативно измишљани. На тај начин велики део народа СССР-а, пре свега азијских, први пут у својој историји добио је азбуку, речник и сопствену друштвену интелигенцију, сопствене песнике и писце.

Проблем је у томе, што је на „националним” језицима изграђен систем образовања чак и на оним територијама које су тежиле на руском језику и руској култури – пре свега у Украјини и Белорусији. Становницима тих територија, највећим делом сељацима, објашњаван је њихов „исправан” национални идентитет, иако ни они сами себе у националном смислу нису доживљавали као одвојене од Руса. Градској интелигенцији у Украјини и Белорусији објашњено је да морају учити „национални” језик – украјински и белоруски, да би били „ближи обичном народу”, то јест сељацима.

Све оне који су протествовали и захтевали да се школују на руском језику називали су „великодржавним шовинистима”.

Када је 1991. године Украјина стекла државну независност, тло за активни развој националног идентитета већ је било припремљено совјетским периодом. А када су крајем 2013. године почели сукоби и пале прве жртве снајпериста у центру Кијева, велика већина је већ „знала” кога треба оптужити – исту ону државу која је, према званичној украјинској историографији, угњетавала Украјину дуги низ векова. Кривили су Русију и руску „пету колону” унутар Украјине. „Пета колона” су постале јужне и источне области Украјине, у којима се говорио руски језик (без обзира на сву политику „украјинизације”) и које су биле оријентисане на Русију.

Овде се морам зауставити и прећи на закључни део. У прелазном периоду између 1980. и 1990. година познати амерички коментатори као што су Чарлс Краутхамер (Charles Krauthammer) и Френсис Фукујама (Francis Fukuyama) говорили су о „униполарном тренутку” (unipolar moment) и о „крају историје” (end of history). Претпостављало се да ће пад и демократизација комунистичког блока, која ће уследити, довести до нестанка основних идеолошких противречности између држава и да ће све државе, без обзира на своју историју, културу и етнички састав, почети да се развијају у једном правцу – у правцу либералне демократије према америчком обрасцу. Тада је изгледало да у новом, глобалном свету, неће бити места за међунационалну супротстављеност, зато што ће људи престати да размишљају у тим категоријама. Безусловно, постојали су одређени предуслови за овај глобалистички оптимизам. Заиста су државе, које су се ослобађале комунистичке идеологије, почињале да копирају западне либерално-демократске моделе. Није било случаја да су државе, након што су се одрекле комунизма, бирале нешто друго. Према Фукујама, на тај начин би се историја, која се доживљава као конфликт различитих погледа на свет, завршила оног тренутка када читав свет, у политичком и економском погледу, буде лично на САД. Ако сте практично идентични, немате разлога за сукоб.

Међутим, испоставило се да супротстављеност идеологија није једина основа на којој може доћи до глобалних конфликта. Етнички принцип, који је током деценија Хладног рата био „замрзнут”, након пада комунизма поново је ојачао. Распад мултинационалних држава, СССР-а или Југославије, праћен је порастом конфликта на етничкој основи, као и убрзаним процесима формирања нација. Из угла конструктивиста, државе су градиле нове националне идентитете, а из угла националиста, нације су се једно-

ставно „присећале” својих правих националних идентитета, тј. враћале су се свом „нормалном” стању након многих деценија или чак векова колико су провеле у саставу „туђих” империја.

Логика развоја независне државе диктира потребу за стварањем сопствене националне историје, различите од историје суседних држава, као и за формирањем сопственог националног идентитета, различитог од идентитета околних нација. Ова логика не зависи од постојања или одсуства објективних фактора за стицање државности код једног народа, као ни од тога има ли конкретна група људи икаквог основа да себе сматра „правом” нацијом, а не вештачки створеном. Осим тога, овде делује супротна узајамна повезаност: што је већа сличност на културном, етничком и другим плановима између „новог” независног народа и „старог” народа од којег се овај одваја, „новом народу” је потребно више напора да би доказао и себи и другима да он, као прво, има право на постојање и на своју државу, а, као друго, да се разликује од „старог” народа, са којим се пореди.

Треба напоменути да су саме категорије „новог” и „старог” у овом случају употребљене условно. „Нови” народи, по правилу, говоре о свом старом пореклу (на пример, од Александра Великог) и оптужују „старе” народе да су „украли” њихов идентитет (као у случају Украјине и Русије). Процеси формирања нација одвијају се и код „старих” народа, који не морају доказивати свој статус „правог” народа: на пример, у Пољској и Мађарској.

Већ смо говорили о два приступа тумачењу националног идентитета – социолошком и нормативном. У првом приступу национални идентитет се посматра као социолошка реалност, која се може разумети на основу резултата анкетања реалних људи који припадају одређеној националној групи. Нормативни приступ подразумева скуп унапред одређених особина, по правилу позитивних, које дати народ поседује и које свакако, у одређеној мери, треба да поседује сваки представник тог народа. Овде се не ради толико о индивидуалним одликама колико о систему вредности, пантеону јунака, о одређеном схватању историје и о одговарајућем језику. Када се држава бави формирањем националног идентитета, она користи управо нормативни приступ, при чему обликује национални идентитет грађана полазећи од унапред задатих критеријума.

Постоје и други фактори који утичу на повећање интересовања за питања етнокултурног и цивилизацијског идентитета. Као прво, то су покушаји Европске уније да се створи нови наднационални „европски” идентитет. Као друго, то је појачан доток у Европу миграната из исламског света, чија се култура разликује од европске.

Проширивање и продубљивање европских интеграција, под заштитом Брисела, довело је до стварања и политичког заједништва на бази економског савеза: са заједничком заставом, химном и држављанством. Фактички, ЕУ представља покушај спровођења глобализације у оквирима једног региона – у западном делу Евроазије. Финансијска, политичка, индустријска и пољопривредна стандардизација, према овој логици, треба да доведе и до културне стандардизације и до појаве нове лојалности код грађана ЕУ, усмерене не толико на своје државе и симболе колико на општеевропске вредности. Међутим, нови европски идентитет гради се према нормативним критеријумима, који немају основу у реалним вредностима европске културе, већ је заснован на скупу идеологизованих теза: права мањина, толерантност, мултикултуралност, култ кривице за стварне или тобожње злочине Европљана према неевропљанима. И ови идеологизовани критеријуми пласирали су се заједно са вредностима као што су власт закона (rule of law) и демократија. Покушај поменуте стандардизације изазвао је супротну реакцију код велике већине европских друштава, изражену кроз јачање евроскептицизма и десничарско-конзервативних партија.

Миграциона криза постала је још значајнији фактор у враћању националне самосвести у мејнстрим политичког дискурса у Европи. Европским народима било је тешко да се привикну на идеју општеевропске солидарности, која представља солидарност у оквирима релативно блиских хришћанских култура, старих дуги низ векова. Међутим, талас емиграната и позив појединих лидера ЕУ на солидарност са њиховом потпуно различитом културом био је претежак ударац за постнационални пројекат. Општеевропска солидарност, са свим својим недостацима, била је заснована на припадности заједничкој култури и религији. А солидарност са мигрантима потпуно различите културе и религије се не базира апсолутно ни на чему осим на апстрактним хуманитарним формулама типа „сви људи су браћа” или „нема нелегалних људи”. Испоставило се да постоји проблем не само код интеграције нових миграната већ и код оних који су се већ родили на територији европских држава, али нису могли, или нису желели, да се интегришу у културу своје државе. Питање основне поделе човечанства на „ми” и „они” у условима пораста европских енклава унутар европских градова постало је посебно актуелно. Питање етничких, културних и цивилизацијских идентитета данас је од суштинског значаја за европски политички дискурс. Канцеларка Меркел је већ признала пораз политике мултикултуралности, међутим, за сада још не може или не жели да предложи нешто друго уместо тога.

На крају, резимираћу своје излагање. Нација, као и национални идентитет, није замрзнуто стање, већ процес у који су укључене и државе и, нешто ређе, недржавни фактори. Фактори који актуализују национални дискурс су и унутрашња политика сопствене државе, али и спољашњи фактори у односу на конкретну државу, па била то Европска унија или миграциона криза. Своју националност, и све идеје везане уз њу, људи доживљавају као део свог „ја”, свог идентитета, и њега се неће одрећи. Експерти, као што смо ви и ја, такође имају национални идентитет, али је наш задатак да га анализирамо у себи и другима, да учожавамо националне стереотипе у себи и људима око нас, не дозвољавајући им да заједно са другим националним осећањима овладају нама у потпуности. Будимо паметнији!*

Превела с руског
Анжела Прохорова

* Предавање одржано у просторијама Матице српске, у Новом Саду, 11. јула 2018. године.